

UPORABNIŠKA PERSPEKTIVA V SOCIALNEM DELU

S ČIM SVA SE KOT PODIPLOMSKI ŠTUDENTKI
SOCIALNEGA DELA V SKUPNOSTI SREČALI V BERLINU

Nemčija je dežela, ki slovenskemu študentu ali študentki ne bo povzročila kulturnega šoka, a kljub temu naju je Berlin s svojo multikulturalnostjo in raznolikostjo očaral. Ob površnem pregledu berlinskega sistema socialnega varstva sva ugotovili, da se v bistvenih elementih ne razlikuje od slovenskega. Največjo razliko najdeva v vlogi cerkvenih organizacij, ki delujejo na področju socialnega varstva in ponujajo različne socialne programe. Prav tako je bolj razvit zasebni sektor in s tem je ponudba socialnih storitev veliko bolj pestra. Kar nekaj podobnosti se kaže v terminologiji, ki se uporablja v socialnem delu. Trend na področju socialnega dela je precej podoben slovenskemu; uporabniška perspektiva s svojim kritičnim pristopom se še vedno prebija skozi tradicionalno socialno delo in poskuša najti prostor v obstoječi mreži.

V poročilu opisujeva le dve zanimivi izkušnji, ki sva jih doživeli v Berlinu, a ti sta prispevali k potrditvi najinega razmišljanja o vlogi socialnega dela, ki mora upoštevati uporabniško perspektivo. Socialno delo bi moralo vedno gledati na individualne probleme ljudi tudi širše v družbenopolitičnem kontekstu in delovati na različnih ravneh, ne samo v odnosu do uporabnikov, temveč tudi v odnosu do širše družbe, in se boriti za pravice ljudi.

Visoko strokovno šolo za socialno delo in socialno pedagogiko, ki je bila v Berlinu najina gostiteljica, je 1899 ustanovila Alice Salomon (1872–1948), ki je bila ena največjih pionirk socialnega dela, poleg tega pa ena pomembnih zagovornic ženskih pravic in družbene pravičnosti. Šola je državna (v Nemčiji imajo še protestantske in katoliške šole za socialno delo) in je med skupaj 82 šolami za socialno delo v Nemčiji ena največjih in najstarejših institucij visokega izobraževanja za socialno delo. Iz šole, ki je ponujala strokovno

usposabljanje za ženske, je postala mednarodno orientirana raziskovalna univerza, ki ponuja diplomske in poddiplomske programe domačim in tujim študentom. Njena dodiplomska programa sta program socialnega dela in socialne pedagogike in program zdravstvene nege in menedžmenta zdravstvene nege.

Prebrali sva, da v očeh nemške javnosti socialno delo ostaja povezano z marginaliziranimi ljudmi, z deviantnostjo, mladoletnim prestopništvom itn. V medijih socialno delo ni spoštovano zaradi svoje pomagajoče vloge. Javnost celo zahteva, naj izvaja funkcijo socialne kontrole. To je še zaostreno z navidezno nezmožnostjo socialnega dela, da bi razvilo učinkovite in ustrezne strategije, s katerimi bi uspešno pojasnilo svoje perspektive, in tako ostajajo pogledi na socialne probleme, deviantnost, vključenost in izključenost pogosto preslišani.

Zanimala sta naju zlasti razvoj uporabniške perspektive in radikalno socialno delo, ker gre za kritičen pristop k reševanju problemov. Ljudi predrami, spodbudi, da se začnejo braniti in razmišljati, da začnejo argumentirati smisel svojega dela, da se začnejo zagovarjati ali pa ugotavljati, da dosedanji način ni ustrezen. Radikalno socialno delo nikoli ne dovoli vkalupljanja, reševanja težav po enem modelu, in poskuša vedno znova spreminjati obstoječi sistem. Ne sprijazni se z utečeno prakso. Poskuša jo spreminjati, zato radikalno delo nikoli ne pusti človeka ravnodušnega. Z bolj radikalnim pristopom, kot sva ga našli pri Irren Offensive, se še nisva srečali. Gre za skupino ljudi, ki so preživeli psihiatrično zdravljenje, kot sami pravijo, in ki so v svojem delovanju usmerjeni zlasti v politične akcije proti psihiatričnemu nasilju in prisilnemu zdravljenju. Lani so praznovali že 25 let delovanja. Na začetku so bili bolj uporabniško usmerjeni, organizirali

so alternativo psihiatriji v hiši za preživljanje duševne stiske (*Weglaufhaus*). V tej hiši lahko ljudje preživijo duševno krizo, kot sami želijo. Pozneje so pripadniki Irren Offensive usmerili svoje delo zlasti v politične akcije, *Weglaufhaus* pa se je osamosvojila in deluje samostojno. Kot politična skupina so si lahko izbrali tako pozicijo, da ne pristajajo na dialog s psihiatrijo, vse dokler ta ne prizna svoje odgovornosti in preneha z nasiljem. Po njihovem komunikacija in dialog s psihiatrijo nista učinkoviti sredstva, saj gre za neenakovredno razmerje moči.

V Irren Offensive opozarjajo tudi na preplet medicine in nacizma in medvojnih pobojev. Njihovo prepričanje se manifestira tudi skozi stavek: »Niso nacisti potrebovali zdravnikov, ampak so zdravniki potrebovali nacistične.« Zato vsako leto 2. maja organizirajo komemoracijo, ki je hkrati demonstracija, v spomin na žrtve nacističnih pobojev v psihiatričnih institucijah in drugih zavodih. Zadnjih enajst let se vedno najprej zberejo na mestu na Tiergartenstrasse 4, kjer so v času nacistične Nemčije sprejeli odločitev, da bodo vse nezmožne za delo in tiste, ki po rasističnih in evgeničnih standardih »živijo življenja nevredno življenje«, usmrtili v plinskih celicah, kar je bil predhodni preskus načrta za uničenje Judov. Program se je imenoval T4 (po ulici), začel se je leta 1939 in nadaljeval do leta 1941. Pred tem so izvajali programe prisilne sterilizacije, o katerih vemo, da so se v Evropi izvajali tudi po vojni, zlasti v zavodih za ljudi z intelektualnimi ovirami. Prisilna sterilizacija ni bila nikoli priznana kot nacistični zločin. Nato so zdravniki po besedah članov Irren Offensive vse do leta 1948 nadaljevali program t. i. »bele evtanazije«, stradanja do smrti. Podobne dogodke, ki so se dogajali na slovenskih tleh, opisuje slovenski zgodovinar Tone Ferenc (1975–1976) v članku z naslovom Nacistična evtanazija v Sloveniji 1941. V Nemčiji so že leta 1933 sprejeli zakon o sterilizaciji »dedno bolnih«, ki so ga čez dve leti razširili še z določbami o prekinitvi nosečnosti, da bi onemogočili potomstvo »dedno bolnih« staršev. Arbitrarna pojma »rasa« in »nevredno življenje« sta postala neotipljiv in zelo abstrakten pojem za vse, kar je bilo nacistični politiki tuje, izobčeno, neljubo ali gospodarsko neuporabno, za vse, kar je bilo treba po njihovem izkoreniniti. Začeli so z otroki v otroških zavodih, nato pa se je leta 1939 začelo množično pobijanje odraslih »duševnih bolnikov« in v času do poletja 1941 so

jih ubili petdeset ali šestdeset tisoč. Postopek je po besedah Ferenca potekal takole: vsem umobolnicam in hiralnicam so poslali obrazce, ki so jih bile dolžne izpolniti za ljudi, ki so imeli shizofrenijo, epilepsijo, paralizo, »slaboumnost katerega koli izvira«, encefalitis ali Huntingtonovo bolezen in jih ni bilo mogoče zaposliti ali pa jim je bilo mogoče dati le mehanično delo, tiste, ki so v zavodu že več kot pet let, »umobolne«, kriminalce, tuje in »ljudi, ki niso nemške ali tej sorodne krvi«. Zdravniški svet je potem s križcem zaznamoval tiste, ki jih je treba uničiti, in s črtico tiste, ki naj ostanejo pri življenju. Morišča so bila v različnih zavodih (Reichsanalt, Landesanstalt Hadamar, Bernburg, Sonnenstein, Grafeneck, Hartheim pri Linzu), vendar Ferenc predvideva, da jih je bilo verjetno še več. To so bile prej dobrotelne ustanove za varstvo duševno bolnih in telesno onemoglih ljudi, pa so jih nacisti poddržali in usposobili za pobijanje. Ljudi so pobijali z injekcijami ali ogljikovim monoksidom, svojcem pa so navedli lažen vzrok. Na nürnberških procesih so se zdravniki branili s tem, da so to počeli iz usmiljenja do neozdravljivo bolnih. Prva plinska celica je bila v Brandenburg, severovzhodno od Berlina. Pri izvedbi so sodelovali policisti, oblečeni v bele halje, medicinske sestre so bile navzoče zaradi boljšega videza, vsi so morali prisesti molčečnost in poslušnost. Jeseni 1941 so akcijo pobijanja končali, plinske celice pa podrli in jih odpeljali v Vzhodno Evropo. Ferenc piše, da se je pobijanje kljub temu nadaljevalo. Akcija se je ustavila zaradi pritiska javnega mnenja in cerkve, drug razlog pa je bil političen. Hitler bi namreč moral izdati zakon o evtanaziji, tega pa ni hotel, saj bi dal nasprotnikom snov za propagando. Po napadu na Sovjetsko zvezo si ni mogel privoščiti širšega nezadovoljstva. Obenem pa so se v tem času pripravljali na množično uničenje Judov in so »strokovnjake« iz evtanazijskih zavodov po letu 1941 poslali v taborišča na Poljsko. V Sloveniji je nacistična evtanazija zajela štajersko regijo, kjer so odpeljali približno 583 ljudi iz šestih različnih zavodov. Ferenc zapiše, da so pri tem zločinu sodelovali tudi nekateri nemški in avstrijski zdravniki, ki so se mimo etike in odgovornosti zdravniškega poklica vključili v zločinsko delovanje nemškega fašizma, in to podrobno opiše z izpovedmi ljudi, ki so bili takrat zraven. Ljudi so odpeljali v Hartheim pri Linzu ali v Feldhof. Svojcem so pošiljali lažna obvestila, kako je njihov varovanec umrl, pri tem je prihajalo do hudih

absurdov in pomot (recimo, umrl je za slepičem, ki ga je imel že zdavnaj operiranega, včasih pa so domov pomotoma poslali kar dve žari).

Komemoracija Irren Offensive na T4 se običajno sklene z demonstrativnim sprehodom do ene od psihiatričnih bolnic, s čimer opozorijo na kontinuiteto psihiatričnega nasilja, ki se, sicer v drugih oblikah, po njihovem mnenju še vedno izvaja nad pacienti v imenu pomoči. Poleg tega je v Nemčiji neka psihiatrična bolnica še vedno poimenovana po enem od psihiatrov, ki so bili odgovorni za sterilizacije in poboje; druge so po njem poimenovane ulice, njegov kip pa postavljen v eni glavnih klinik v Berlinu. Vedeti moramo, da ima zgodovina nacizma v Berlinu in najbrž nasploh v Nemčiji zelo močan vpliv na življenje ljudi tudi po tolikih letih. Kot obiskovalec preprosto ne moreš prezreti tega spomina, saj na različnih mestih tako s spomeniki kot tudi različnimi dogodki opozarjajo, da se kaj takega ne sme več nikoli ponoviti.

V preteklosti so Irren Offensive z majhnimi demonstracijami ustavili poskuse, da bi se uvedla zunajbolnišnična prisilna obravnava, ker se jim to zdi samo druga oblika zdravljenja proti lastni volji, s tem da je lahko oseba doma. Še vedno pa gre za nasilje in kršitev človekovih pravic. 2. maja 1988 so izvedli t. i. Foucaultov tribunal, uprizoritev sodnega procesa na univerzi, na katerem so javno obsodili psihiatrijo. Podlaga obsodbe je bila deklaracija človekovih pravic. Po tem je postal ta datum tudi datum komemoracije, Irren Offensive pa politična skupina, ki se bojuje za človekove pravice in proti prisilnemu zdravljenju kot obliki nasilja.

Stik z Irren Offensive nama je razkril, kako grozovit je bil položaj hendikepiranih v času nacizma, ko je negativni odnos do ljudi z ovirami dosegel točko absolutne skrajnosti. Christine Bergmann (1995) pravi, da v Nemčiji ne moremo govoriti o situaciji hendikepiranih, ne da bi se spomnili, da so bili označeni za nevredne življenja, brezpravni, da so jih izločali, sterilizirali in pobijali. Telo, ki je nezmožno ekonomsko pridobitnega dela, je »življenja nevredno telo«; ta ideja je dosegla pošastni vrhunec v času nacizma. V zelo prefinjeni obliki pa je navzoča še danes, kar je vidno v pomilovanju hendikepiranih, v sistemu izobraževanja in pomanjkanju možnosti zaposlovanja, saj to že apriori velja za nemogoče.

Med bivanjem v Berlinu sva raziskovali zlasti razvoj uporabniške perspektive v ponudbi

socialnih storitev. Tako sva prišli v stik z Berlinskim centrom za samostojno življenje oviranih ljudi (BZSL), ki je eden od šestih centrov nemškega združenja za neodvisno življenje hendikepiranih (Interessenvertretung »Selbstbestimmt Leben«). Izvajajo več projektov. Začeli so svetovalnim telefonom in vrstniškim svetovanjem, zelo pomemben na področju šolanja in zaposlovanja hendikepiranih je projekt Equal, v Brandenburgju na Regine Hildebrandt Schule pa projekt z učitelji. Gre za model integracijske šole, ki se je začel leta 1999 in je kot poskusni projekt trajal do leta 2005. Na tej šoli imajo pet razredov, štirje so integracijski s po 32 učencev, en razred pa je samo za hendikepirane otroke, ki imajo pri pouku več težav, potrebujejo več podpore, v razredu je samo šest do deset učencev. Kooperacijski razred ukinjajo, ker so starši želeli več integracije. Šola se povezuje z drugimi šolami, na katerih potekajo programi integracije. Otroci lahko končajo šolo na več načinov. Za otroke z učnimi težavami so organizirani izpiti na nižji zahtevnostni stopnji. V Vzhodni Nemčiji sta bili pred padcem zidu samo dve šoli za hendikepirane otroke, ena od njih je bila ta, ki jo opisujeva – edina, kjer so lahko opravili maturo. Od leta 1989 morajo po zveznem zakonu dežele same plačevati stroške za življenje hendikepiranih otrok v internatih, posledica pa je bila, da ni bilo dovolj denarja ne dovolj učencev. Tako se je začel zanimiv razvoj. V prvih letih je prišlo le nekaj nehendikepiranih otrok, nato se je razmerje obrnilo in zdaj obiskuje šolo 400 nehendikepiranih otrok in 100 hendikepiranih. Zaradi finančnih razlogov so se učitelji bali, da bodo izgubili službe in vsi so delovali v smeri integracije kot najboljše rešitve te krize. Sicer poteka integracija hendikepiranih otrok v redne šole še vedno zelo počasi, še večji pa so problemi na področju zaposlovanja, kjer ni možnosti redne zaposlitve v običajnih službah. Aktivist na področju boja za pravice hendikepiranih in zgodovinar Ernst Klee, ki je raziskoval poboje hendikepiranih ljudi v času nacizma, je opisal stanje na področju šolanja hendikepiranih otrok v posebnih šolah kot »apartheid«.

V Nemčiji morajo mladostniki po končani šoli na usposabljanje na delovnem mestu, kar je za hendikepirane spet velik problem. Leta 2004 je v Nemčiji komaj odstotek hendikepiranih mladostnikov dobil priložnost za usposabljanje na delovnem mestu v običajnem delovnem okolju. BZSL sedaj v okviru projekta Equal izvaja

projekt svetovanja za učence enkrat tedensko. Po mnenju BZSL živijo hendikepirani otroci v šolah, internatih in zavodih vse preveč pod »stekleno kupolo«, pod okriljem učiteljev in različnih strokovnjakov. Zato jih v okviru projekta učijo prav neodvisnosti in samostojnosti, da sami zase ugotovijo, kje resnično potrebujejo pomoč in kje ne. Osebna asistenca v šoli kot oblika pomoči v posebnem zakonu še ni opredeljena, obstaja samo na področju zaposlovanja kot pomoč pri delu. V praksi vseeno obstaja nekaj modelov osebne asistencije za otroke v šoli; na primer, pomoč šole, ki sicer ni osebna asistenca, saj je ena oseba zadolžena za pomoč več učencem. Obstaja tudi možnost, da starši zaprosijo za pomoč oddelek za socialne zadeve mestne hiše, in nato mesto plača osebnega asistenta za njihovega otroka. Poskusili so že vpeljati poseben zakon o osebnih asistenci, sedaj pa se predvideva individualno financiranje v okviru socialnega zakona, ki naj bi stopil v veljavo v začetku leta 2008. Vendar nekateri menijo, da bo vlada to izkoristila in poskušala znižati stroške. Uporabniške organizacije so kritične do zakona, saj menijo, da politična klima v družbi ni taka, da bi ljudje podprli neodvisno življenje hendikepiranih. Bojijo se, da bo denarja premalo in da bo gesta le metanje peska v oči. Pri osebni asistenci je še drug problem, saj asistenco trenutno izvajajo ljudje, ki so brezposelni in nekako prisiljeni sprejeti to delo, čeprav jih ne veseli, kar lahko zelo negativno vpliva na otroka. Osebna asistenca je slabo plačano delo; zgodi se tudi, da je staršem in otrokom odvzeta pravica do izbire asistenta. Velikokrat je odvisno tudi od samih staršev, kako se zavedajo svojih pravic in pravic svojega otroka in kako se zanje borijo. BZSL tudi svetuje staršem in organizira usposabljanje za osebne asistente in supervizijo, saj so ugotovili, da je asistenca s supervizijo boljša. Po njihovem mnenju je na področju dela z mladimi primernejša beseda »inštrukcije« kakor »asistenca«.

Veliko delodajalcev nima izkušenj z delom hendikepiranih oseb, zato je po mnenju BZSL pomembno, da mladi vedo, kako govoriti o svojem hendikepu. V preteklosti je bilo namreč običajno, da so hendikepirani mladi opravili prakso v varovanih delavnicah, in nato niso imeli predstave, kako je v običajnem delovnem okolju; prav tako hendikepirani mladi niso vajeni razmišljati o izbiri, zato je treba omogočiti tudi »gibčnost uma« za izbiranje. V Nemčiji obstaja več podpornih sistemov, imajo npr. posebne avtobuse za prevoz

otrok v šole, in tako se nikoli ne naučijo uporabljati običajnih prevoznih sredstev, pozneje pa jim je zaradi tega še težje delati v običajnem delovnem okolju. V okviru projekta BZSL poskušajo naučiti hendikepirane mlade odgovornosti, česar pogosto ne znajo, ker odrastejo v podpornih sistemih. Imajo komunikacijska usposabljanja, delajo pa tudi s starši in učitelji. Pomagali so 30-tim učencem, da so našli prakso v običajnem delovnem okolju. V BZSL pravijo, da v Nemčiji ni dovolj ponudbe, obstajajo velike institucije, kjer ljudje živijo in delajo pod isto streho, večina njihovih učencev pa potrebuje posebno pomoč v običajnem okolju, torej izven institucij. V teh institucijah se sicer naučijo poklica, zadnje čase je na voljo kar nekaj možnosti, vendar nimajo praktičnih izkušenj z delom, poleg tega je v takih sistemih težko upoštevati individualne želje, potrebe in sposobnosti. Pogosto je vse odvisno od tega, kaj je na voljo, in od ljudi, ki tam delajo.

Integracija bo dosegla svoj namen, ko se o njej ne bo več govorilo in bo postalo jasno, da je vsak otrok poseben, ne glede na njegove zmožnosti, in da vsak nosi v sebi potencial, da razvije prijateljstvo in druge vezi z vrstniki in drugimi ljudmi v skupnosti; ko v ospredju ne bodo več ovire in diagnoze, ampak odnosi med ljudmi in iskreno zanimanje za posameznika.

Socialno delo je že v osnovi na strani ljudi, ki imajo najmanj moči v družbi, zato lahko socialni delavci in delavke kritično nastopimo proti mehanizmu izključevanja in podpremo ljudi v boju za pravice. Socialno delo bi moralo izstopiti iz sistemske vpetosti, pretrgati s pokroviteljsko vlogo in se ograditi od vloge izvajalca socialne kontrole. Namesto tega bi moralo podpreti ljudi, da povečajo svojo osebno, medosebno, družbeno-ekonomsko in politično moč in razvijejo vpliv na izboljšanje svojih okoliščin.

Izkušnja v Berlinu in stik z ljudmi, ki delujejo v uporabniških gibanjih, sta nama še utrdili razumevanje socialnega dela v smislu zagovornišva in boja za pravice deprivilegiranih skupin. Ugotovili sva, da pristop, ki omogoča uporabnikom prevzeti vpliv na svojo situacijo, privede do zaželenih rešitev problema. Eno od spoznanj, ki sva ga prinesli iz Berlina, je tudi to, da se kot socialni delavci in delavke ne smemo omejiti na že izdelan sistem odgovorov na težave ljudi, ampak moramo nenehno iskati nove rešitve, biti inovativni in s tem vplivati na spreminjanje in prilagajanje obstoječe mreže pomoči, da bo ustrezala konkretnim življenjskim

potrebam ljudi. Naju osebno je kratkotrajna vključitev v berlinske uporabniške organizacije opogumila pri vsakdanjem zagovarjanju ljudi, s katerimi se srečujeva pri delu.

Ana Gajič

Natalija Jeseničnik

VIRA

Bergmann, C. (1995), *Unbeschreiblich weiblich: Dokumentation der Fachtagung zur Situation behinderten Frauen in Berlin am 14. Oktober 1994*. Berlin: Senatsverwaltung für Arbeit und Frauen.

Ferenc, T. (1975-1976), Nacistična »evtanazija« v Sloveniji leta 1941. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XV-XVI: 7-119.